

คติรูปพระสุรยะบนธรรมจักรในศิลปะทวารวดี

อาจารย์ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ*

ความนำ

แบบอย่างศิลปกรรมที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งพบอยู่เสมอในวัฒนธรรมทวารวดี โดยเฉพาะบริเวณภาคกลางของประเทศไทย คือ ประติมากรรมรูปวงล้อที่นิยมสลักจากศิลา¹ โดยในระยะแรกมีการค้นพบเฉพาะเพียงส่วนของวงจักรเท่านั้น จึงทำให้มีการแปลความหมายทางประติมานวิทยาไปต่างๆกัน เช่น เชื่อว่าเป็นล้อรถของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์หรือเป็นจักรแก้วที่สร้างขึ้นเพื่ออุชาพระรัตนตรัยเป็นต้น²

ต่อมานักวิชาการที่สำคัญที่สุดท่านหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี และจารึกในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ คือ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ (Goerge Coedès) ได้สันนิษฐานว่า รูปวงล้อศิลาเหล่านี้มีการค้นพบอยู่ใกล้กับประติมากรรมรูปกวางหมอบ จึงชวนให้นึกถึง “ธรรมจักร” ซึ่งพระพุทธองค์ทรงหมุน (คือสั่งสอน) เมื่อประทานปฐมเทศนา “ธรรมจักรกัปปัตตสูตร” ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน หรือป่าแห่งกวาง ในนครพาราณสี³

*อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี

¹การที่นักโบราณคดีวินิจฉัยว่า ธรรมจักรที่พบในประเทศไทยสร้างขึ้นในประเทศไทยสร้างขึ้นในวัฒนธรรมทวารวดี เพราะได้นำลวดลายที่ปรากฏอยู่ในชิ้นงานศิลปกรรมไปเปรียบเทียบกับลวดลายในศิลปะอินเดีย ซึ่งพบว่าเทียบเคียงได้กับศิลปะคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 9-11) ดูใน ธนิต อยุธยา (เรียบเรียง), ธรรมจักร (พระนคร : กรมศิลปากร, 2508), 25.

²ดูใน เรื่องเดียวกัน, 15-18.

³ยอร์ช เซเดส์ (ชำระและแปล), ประชุมจารึก ภาคที่ 2 จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ม.ป.ส., 2506), 46-47.

ข้อสันนิษฐานดังกล่าวสอดคล้องกับแนวความคิดของนักวิชาการส่วนใหญ่ที่เชื่อว่าการสร้างรูปธรรมจักรประดับอยู่บนเสาในศิลปะอินเดียตั้งแต่สมัยราชวงศ์โมริยะลงมาถึงพุทธประวัติตอนปฐมเทศนา⁴

การค้นพบฐานและเสา พร้อมกับกงล้อธรรมจักร ในเขตอำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี ทำให้มั่นใจได้ว่า แต่เดิมล้อธรรมจักรเหล่านี้ตั้งอยู่บนยอดเสา⁵ หรือที่เรียกว่า “ธรรมจักรสัตัมภะ” เช่นเดียวกับต้นแบบในศิลปะอินเดีย พร้อมทั้งเป็นการตอกย้ำแนวความคิดของศาสตราจารย์ เซเชลส์ ว่า ธรรมจักรเหล่านี้แสดงความหมายถึงพุทธประวัติตอนดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ลวดลายที่ปรากฏอยู่บนวงล้อธรรมจักรทั้งหลายนั้น ส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นถึงความหมายทางประติมานวิทยาอย่างอื่นนอกเหนือไปจากเหตุการณ์ในพุทธประวัติ โดยเฉพาะบริเวณภาพสลักในบริเวณพื้นที่สามเหลี่ยมใต้ดมล้อธรรมจักร

พระสุริยะในกลุ่มธรรมจักรศิลปะทวารวดี

ลวดลายที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งประการหนึ่งที่มีมักจะปรากฏอยู่ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวคือ รูปบุคคลเพศชาย ทรงเครื่องในวาระกษัตริย์ประทับนั่ง ในพระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงถือดอกบัว (ปัทมา) โดยได้ธรรมจักรที่ปรากฏลวดลายเช่นนี้พบอยู่กลุ่มหนึ่งในเขตคู่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะในจังหวัดนครปฐม ธรรมจักรชิ้นที่มีกรกล่าวถึงมากที่สุด คือ ธรรมจักรจากเทวสถาน กรุงเทพมหานคร (รูปที่ 1) ซึ่งได้ปรากฏรูปบุคคลในลักษณะดังกล่าวอยู่ใต้ดมล้อของวงจักร และมีรูปคนแคระขนาบอยู่ทั้งสองข้างของพระองค์ ในอิริยาบถของการแบกกงล้อ หรือธรรมจักรไว้

รูปที่ 1. ธรรมจักรจากเทวสถาน กรุงเทพมหานคร

⁴เช่น Ananda K. Coomaraswamy, *Elements of Buddhist Iconography*, 2nd Edition (New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1972), 25.

⁵ธนิต อยู่โพธิ์, เรื่องเดียวกัน, 22.

รองศาสตราจารย์ พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้เสนอข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับจักรศิลาชิ้นนี้ไว้ว่า เป็นจักรในไวยณพนิกาย รูปบุคคลดั่งกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะ ที่สวมกิริฎมกุฏ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระวิษณุ ส่วนรูปคนแคระที่ขนาบอยู่ทั้งสองข้างนั้นเป็นสัญลักษณ์ของวามนาวตาร อันเป็นอวตารที่สำคัญปางหนึ่งของพระวิษณุที่ได้จำแลงองค์เป็นพราหมณ์เดี่ยวไปปราบพาลสูรหรือพระเจ้ากรุงพาล โดยรองศาสตราจารย์พิริยะได้เรียกจักรศิลาชิ้นนี้ว่า “ไวยณพจักร”⁶

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากได้เปลี่ยนแนวคิดเสียใหม่ว่า จักรรูปดังกล่าวเป็น “สุริยจักร” ในศาสนาพราหมณ์นิกายเสาระที่นับถือพระสุริยะเป็นเทพเจ้าสูงสุด สุริยจักรชิ้นนี้เป็นสัญลักษณ์ของการเดินทางของดวงอาทิตย์ในแต่ละวัน ผ่านส่วนทั้งสามของโลก คือ แผ่นดิน อากาศ และท้องฟ้า ส่วนรูปคนแคระแบกทั้งสองข้างยังคงเป็นสัญลักษณ์ของวามนาวตารตามเดิม⁷

ข้อสันนิษฐานถึงการแปลความรูปบุคคลทรงดอกบัวที่พระหัตถ์ทั้งสองข้างของรองศาสตราจารย์พิริยะน่าจะเป็นไปได้เนื่องจากรูปแบบเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะอย่างชัดเจน เพราะการทรงดอกบัวไว้ในพระหัตถ์ทั้งสองข้างเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ในการสร้างชีวิตให้แก่สรรพสิ่งของพระองค์⁸ เช่นเดียวกับดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงเพื่อคุ้มครอง และก่อกำเนิดชีวิตใหม่ให้แก่โลกในยามกลางวัน⁹ ซึ่งในที่นี้ใช้รูปดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แสดงแทนโลก¹⁰

⁶พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2528), 33.

⁷พิริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม 1 ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด (มหาชน), 2544), 145.

⁸Margaret Stutley, *The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography* (London : Routledge & Kegan Paul plc, 1985), 137.

⁹ดูใน Ayudhya Chandra Dass, *Sun-Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology* (Delhi : Goswami Printers, 1984), 32-34.

¹⁰เพราะโลกตามคติของอินเดียเป็นสิ่งที่ล่องลอยอยู่เหนือผืนน้ำเช่นเดียวกับดอกบัว Ananda K. Coomaraswamy, *ibid.*, 18.

อย่างไรก็ดี ข้อความที่ปรากฏอยู่ในกลุ่มคัมภีร์เนื่องในศาสนาพราหมณ์ฉบับต่างๆ เช่นคัมภีร์พฤตส์สังหิตา ได้มีข้อความพรรณนาถึงพระสุริยะว่า ทรงเครื่องอย่างชาวต่างชาติ ทางภาคเหนือของชมพูทวีป และสวมหมวกทรงกระบอกทรงสูง หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กิริฎมกุฎ¹¹ อันเป็นเครื่องหมายประการหนึ่งของวรรณะกษัตริย์¹² ดังนั้น การแสดงรูปพระสุริยะทรงกิริฎมกุฎจึงเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้ในการแสดงวรรณะของพระองค์ มากกว่าแสดงถึงความเกี่ยวเนื่องกับพระวิษณุ

สำหรับกรณีรูปคนแคะแบกที่ปรากฏอยู่ทั้งสองข้างขององค์พระสุริยะก็อาจจะอธิบายในทิศทางที่แตกต่างกันออกไปได้ว่า ลวดลายประดับดังกล่าวเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่โดยทั่วไปในศิลปะอินเดีย ทั้งที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ โดยอย่างน้อยปรากฏมาตั้งแต่ในเสาเวทิกา (รั้ว) ของมหาสถูปจากเมืองภารุท ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 5 แล้ว¹³ ดังนั้น ลวดลายรูปคนแคะจึงไม่จำเป็นต้องหมายถึงอวตารของพระวิษณุเสมอไป แต่อาจจะเป็นสัญลักษณ์ของโชคลาภหรือความร่ำรวยที่มอบให้แก่ผู้ที่มีศรัทธาสถาน เนื่องจากถือว่าคนแคะเป็นบิรารของท้าวภูเวรหรือชัมภลเศ เทพเจ้าแห่งความมั่งคั่ง และทรัพย์สินสมบัติทั้งในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์¹⁴

อาจจะสังเกตต่อไปได้ว่า ในคติอินเดีย แนวคิดเรื่องจักรมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับพระสุริยะมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล ดังจะเห็นได้จากการที่ข้อความหลายตอนในคัมภีร์ฤคเวทได้พรรณนาถึงพระอาทิตย์ว่ามีลักษณะเหมือนจักรหรือวงล้อ¹⁵ แนวคิดเช่นนี้ได้ส่งอิทธิพลให้แก่คติในพุทธศาสนาจนทำให้มีการสร้างรูปพระสุริยเทพเนื่องในศาสนาพุทธมาแล้วตั้งแต่ในศิลปะอินเดียโบราณ¹⁶ ดังนั้น การปรากฏรูปพระสุริยะในวงจักรศิลาจึงอาจ

¹¹ดูใน Jitendra Nath Banerjea, *The Development of Hindu Iconography*, Fifth edition (New Delhi : Munshiram Manoharlal, 2002), 436-437.

¹²ดูใน T. A. Gopinatha Rao, *Elements of Hindu Iconography*, Vol. 1 part 1, Second Edition (Delhi : Motilal Bararsidass, 1986), 29.

¹³Susan L. Huntington, *The Art of Ancient India*, Third Printing (Hong Kong : Weatherhill, 1999), 67.

¹⁴Hienrich Zimmer, *The Art of Indian Asian : Its Mythology and Tranformations*, Vol. I, Reprinted (New York : Bollingen Foundation, 1964) , 187.

¹⁵อ้างใน A.A. Macdonell, *The Vedic Mythology*, Reprinted (New Delhi : Gayatri Offcet Press, 1971), 31.

¹⁶ดูใน Jitendra Nath Banerjea, *ibid.*, 432-433.

จะไม่ใช้ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์เสมอไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาต่อไปถึงผลสรุปจากงานวิจัยของ โรเบิร์ต ลี บราวน์ (Robert Lee Brown) ที่ได้ศึกษาทั้งคติ และรูปแบบศิลปะของประติมากรรมรูปจักรศิลาในศิลปะทวารวดี ร่วมกับจารึกที่ปรากฏอยู่บนวงล้อศิลาเหล่านี้ พบว่าวงจักรเหล่านี้ล้วนแต่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพุทธ โดยมีความหมายเกี่ยวเนื่องกับพุทธประวัติตอนปฐมเทศนาทั้งสิ้น¹⁷

นอกจากนี้ บราวน์ ยังได้เสนอข้อสันนิษฐานที่น่าสนใจประการหนึ่งว่า ธรรมจักรในศิลปะทวารวดีควรจะสร้างขึ้นตามความหมายของพระอาทิตย์ในพุทธศาสนา โดยท่านเชื่อว่าช่างในวัฒนธรรมทวารวดีสร้างรูปพระพุทธรูปในฐานะของผู้ประทานแสงสว่างให้แก่โลกตามที่ถูกพรรณนาไว้ในคัมภีร์เนื่องในศาสนาพุทธด้วยการใช้สัญลักษณ์รูปพระพุทธรูปเจ้าใช้พระหัตถ์เคลื่อนหรือหมุนพระอาทิตย์ ดังเช่นที่ปรากฏอยู่ในภาพสลักเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ และมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถีในศิลปะทวารวดี¹⁸

พระสุริยะมีปีก ?

รูปพระสุริยะที่น่าสนใจที่สุดอีกรูปหนึ่งในธรรมจักรศิลาศิลปะทวารวดีพบในชิ้นส่วนธรรมจักรทำจากหินปูน ที่ระเบียงวิหารคด พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม (รูปที่ 2) ลักษณะพิเศษของประติมากรรมชิ้นนี้ คือ รูปพระสุริยะที่ปรากฏอยู่ได้คุมธรรมจักรปรากฏเพียงครั้งพระวรกายส่วนบน ในพระหัตถ์ทั้งสองทรงดอกบัว โดยอาจจะสังเกตได้ว่าที่เบื้องหลังของพระองค์ปรากฏมีปีกยื่นออกมาทั้ง 2 ข้าง ของพระวรกาย

รูปที่ 2. ชิ้นส่วนธรรมจักรที่ระเบียงวิหารคด พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
ที่มา : ธนิต อยุธยา, ธรรมจักร, รูปที่ 24.

¹⁷Robert Lee Brown, "The Dvāravatī Dharmacakras : A Study in The Transfer of Form and Meaning. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in Art History, University of California (Berkeley), 1981 : 266.

¹⁸Ibid., 255-266.

การที่ประติมากรรมชิ้นนี้ ปรากฏรูปเฉพาะเพียงส่วนบนของพระวรกายทำให้นักวิชาการในอดีตบางท่านเชื่อว่าเป็นรูปพระอรุณเทพบุตร สารตีประจำองค์ของพระสุริยะ ในขณะเดียวกันนักวิชาการบางท่านได้สันนิษฐานในทิศทางที่แตกต่างออกไปว่า ประติมากรรมรูปนี้ หมายถึง ครุฑ เนื่องจากการปรากฏมีปีกอยู่ที่เบื้องหลังของพระวรกาย¹⁹

แม้ว่าลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอรุณเทพบุตรจะไม่มีพระวรกายท่อนล่างจริงตามที่นักวิชาการบางท่านได้อ้างไว้ เนื่องจากเรื่องเล่าที่ปรากฏในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ฉบับต่างๆ ได้กล่าวถึง การที่มารดาของพระอรุณเทพบุตร คือ นางวินตาได้คลอดพระอรุณออกมาเป็นไข และได้กะเทาะไขนั้นออกมาก่อนเวลาอันควร จึงทำให้พระอรุณมีพระวรกายไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ กล่าวคือมีเฉพาะพระวรกายส่วนบนเท่านั้น²⁰ แต่การแสดงศิลปกรรมรูปพระอรุณก็จะประกอบไว้ด้วยรถม้า อันเป็นพาหนะของพระสุริยะอยู่เสมอ เช่นเดียวกับการแสดงงานศิลปกรรมรูปครุฑที่มีพระพิภพเป็นอย่างมนุษย์ ก็จะทำทรงนาคในพระหัตถ์ไว้เป็นสัญลักษณ์อยู่บ่อยครั้ง²¹ ดังนั้นแนวคิดต่างๆ เหล่านี้ จึงควรที่จะได้รับการทบทวนใหม่อีกครั้ง

อาจจะสังเกตได้ว่า การที่ประติมากรรมรูปดังกล่าว ทรงคอกบัวไว้ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง จึงควรหมายถึงรูปพระสุริยะ โดยที่การแสดงรูปพระองค์เฉพาะพระวรกายส่วนบนนั้น อาจจะเป็นเพราะเหตุผลทางด้านเนื้อที่ในการสลักที่มีค่อนข้างจำกัด ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ทั้งว่า ช่างเตรียมร่างแบบในการสลักได้ไม่ดี หรือ ช่างอาจจะต้องการสลักเฉพาะส่วนพระวรกายเบื้องต้นอยู่แล้วก็เป็นได้

การแสดงรูปพระสุริยะที่มีปีกประดับอยู่ที่เบื้องหลังได้ปรากฏมาแล้วตั้งแต่ในศิลปะอินเดียแบบมกุลรา ในราชวงศ์กุษาณะ²² โดยน่าจะเกี่ยวเนื่องกับข้อความที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฤคเวทบางตอนที่บรรยายลักษณะของพระสุริยะว่ามีรูปร่างเหมือนนกที่ท่องเที่ยวไปในอากาศ ซึ่งข้อความบางแห่งในคัมภีร์ฉบับเดียวกันนั้นได้กล่าวย่ำว่า พระสุริยะ คือ นกที่มีสีแดงโชติช่วง เหมือนกับนกอินทรี²³

¹⁹ ความเห็นเหล่านี้ได้ใน ธนิต อูย์โพธิ์, เรื่องเดียวกัน, 24.

²⁰ Vettam Mani, *Purānic Encyclopaedia*, Reprinted (Delhi : Motilal Banarsidass, 1984), 55.

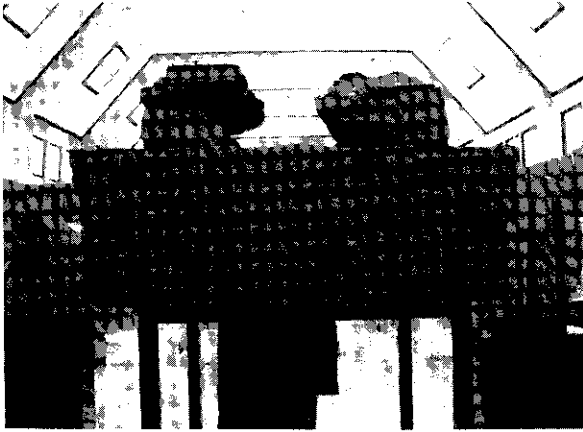
²¹ Margaret Stutley, *ibid.*, 49.

²² Sheo Bahadur Singh, *Brahmanical Icons in Northern India* (New Delhi : Sagar Publications, 1977), 123.

²³ A.A. Macdonell, *ibid.*, 31. และดูรายละเอียดที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทได้ใน Ralph T.H. Griffith, *The Hymns of the Rgveda*, Reprinted (New Delhi : Motilal Banarsidass, 1999), 261-262, 366, 648 649.

วิมานของพระอาทิตย์

รูปพระสุริยะที่ปรากฏอยู่ร่วมกับชุดธรรมจักรสัทัมกะในศิลปะแบบทวารวดี มิได้ปรากฏอยู่เฉพาะเพียงส่วนลวดลายสลักได้คมลือเท่านั้น หากแต่ปรากฏอยู่ในชุดฐานทรงสี่เหลี่ยมจตุรัสรองรับองค์ธรรมจักรด้วย ดังจะเห็นได้จากฐานธรรมจักรศิลาจากจังหวัดนครปฐม ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (รูปที่ 3)

รูปที่ 3. ฐานธรรมจักรศิลา
จากจังหวัดนครปฐม

ฐานธรรมจักรชิ้นนี้มีสภาพชำรุดเสียหายค่อนข้างมาก อย่างไรก็ตามก็ตี หลักฐานที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันยังคงสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนว่าแต่ละด้านประดับไว้ด้วยรูปชั้นวิมานจำลองตามคติเรื่องปราสาทเรือนชั้น โดยใช้รูป กุฑู คือ ชุ่มวงโค้งรูปเกือกม้าหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จันทราศลา ที่มีรูปใบหน้าของบุคคลอยู่ภายใน เพื่อแสดงถึงชั้นวิมานแต่ละชั้น

ลักษณะเช่นนี้ยังผลให้ โรเบิร์ต ลี บราวน์ สันนิษฐานว่า ฐานธรรมจักรชิ้นนี้ สร้างขึ้นในคติของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์²⁴ โดยอ้างว่าธรรมจักรในศิลปะทวารวดีมีความหมายเกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์ (หมายถึงส่วนของวงล้อ) ในขณะที่เสามีความหมายเชื่อมโยงกับแกนจักรวาลคือ เขาพระสุเมรุ²⁵ ดังนั้นบราวน์จึงสรุปว่า สิ่งที่ตั้งอยู่บนเขาพระสุเมรุจึงควรจะหมายถึงอาณาจักรของพระอินทร์ หรือ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั่นเอง

²⁴Robert Lee Brown, "Indra's Heaven : A Dharmacakrastambha Socle in the Bangkok National Museum", n.p., n.d. : 118.

²⁵นอกจากนี้ ยังอาจจะหมายถึง ต้นไม้แห่งจักรวาล (อักษะ) ตามที่ปรากฏข้อความในคัมภีร์ฤคเวทได้อีกด้วย ดูรายละเอียดเหล่านี้ได้ใน Ananda K. Coomaraswamy, ibid., 28-29.

อย่างไรก็ดี ที่บริเวณส่วนกลางของผนังธรรมจักรชั้นนี้แต่ละด้าน ได้มีการยกกระเปาะราวกับเป็นเครื่องเน้นย้ำความสำคัญของรูปบุคคลที่ประดับอยู่ภายในซุ้มชั้นบนสุด โดยรูปบุคคลดังกล่าวได้แสดงเป็นรูปพระสุริยะ ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงดอกบัวไว้ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง แต่ปรากฏให้เห็นเฉพาะครึ่งพระวรกายส่วนบนเช่นเดียวกับที่ปรากฏอยู่ในชั้นส่วนธรรมจักรที่ระเบียงวิหารคด พระปฐมเจดีย์ (รูปที่ 4) ลักษณะเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งกับทฤษฎีของ บรรานัน เนื่องจากแนวคิดเรื่องโลกศาสตร์ตามคติอินเดีย นั้น เชื่อว่าพระอาทิตย์มีวงโคจรอยู่เหนือยอดเขาเขาคันธร ได้ส่วนยอดของเขาพระสุเมรุ²⁶ ดังนั้นฐานธรรมจักรชั้นนี้จึงอาจจะไม่เกี่ยวข้องกับคติเรื่องสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตามที่ บรรานัน สันนิษฐานไว้ แต่อาจจะเกี่ยวเนื่องกับคติเรื่องวิมานของพระสุริยเทพมากกว่า

รูปที่ 4. ภาพขยายส่วนกุซุชั้นบนสุดของฐานธรรมจักรศิลาจากจังหวัดนครปฐม

เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้อความบางตอนใน สิงหาสนทวาดริงคติกา หรือที่มักจะถูกอ้างในชื่อ วิกรัมจริต อันเป็นวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นโดยรวบรวมนิทานดั้งเดิมเรื่องต่างๆ มาเรียงร้อยเข้าด้วยกัน ได้กล่าวถึงการที่พระเจ้าวิกรัมมทิตย์เข้าเฝ้าพระสุริยะ โดยอาศัยเสาต้นหนึ่งที่กลางทะเลสาบบนยอดเขาแห่งหนึ่งซึ่งจะยึดสูงขึ้นไปจนถึงสุริยมณฑล อันเป็นวิมานของพระสุริยเทพในเวลาเที่ยงวัน และลดระดับลงเรื่อยๆจนจมหายไปใ้ทะเลสาบเมื่อถึงยามพลบค่ำของแต่ละวัน²⁷

²⁶แนวคิดดังกล่าวปรากฏอยู่ในคติของศาสนาพุทธ และพราหมณ์ ดูใน H.G. Quaritch Wales, *The Universe Around Them : Cosmology and Cosmic Renewal in Indianized South-east Asia* (London : Arthur Probsthain, 1977), 33, 49.

²⁷ดูรายละเอียดของเรื่องดังกล่าวได้ใน Franklin Edgerton (Edited & Translated), *Vikrama's Adventures or the Thirty-two tales of the throne*, Reprinted (Delhi : Motilal Banarsidass, 1993), 155-161.

แม้ว่าวรรณคดีฉบับนี้จะถูกกำหนดอายุไว้ในช่วงไม่เกินกว่าพุทธศตวรรษที่ 16²⁸ ซึ่งน่าจะมีอายุอยู่หลังจากการสร้างรูปธรรมจักรศิลาทั้งหลายในวัฒนธรรมแบบทวารวดี แต่อาจจะเป็นหลักฐานแสดงถึงคติความเชื่อดังกล่าวที่อาจจะเคยปรากฏมาก่อนในชมพูทวีป

สิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งอีกประการหนึ่ง คือ การที่วรรณคดีฉบับนี้มีการประพันธ์อยู่หลากหลายสำนวนซึ่งแต่ละสำนวนก็มีการหยิบยืมเนื้อเรื่องของกันและกัน²⁹ อันเป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงความนิยมในวรรณคดีฉบับนี้ได้ในระดับหนึ่ง ในแต่ละสำนวนนั้นได้เขียนขึ้นตามลัทธิศาสนาที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งมีหลักฐานปรากฏทั้งใน ศาสนาพราหมณ์ พุทธ และเชน³⁰ จึงอาจจะสังเกตได้ว่าคติเรื่องเสาเป็นสิ่งที่รองรับวิมานของพระอาทิตย์มีได้จำกัดอยู่เฉพาะในศาสนาใดศาสนาหนึ่ง หากแต่เป็นแนวคิดร่วมที่ปรากฏอยู่ในศาสนาทั้งหลายที่กำเนิดขึ้นในประเทศอินเดีย

ส่งท้าย

ด้วยเหตุผลต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นทำให้มีข้อสังเกตว่า การปรากฏขึ้นของรูปพระสุริยเทพบนชุดธรรมจักรสมัยกะที่หลงเหลือหลักฐานอยู่ในวัฒนธรรมแบบทวารวดีน่าจะสะท้อนให้เห็นถึงร่องรอยของคติความเชื่อเรื่องเสาอันเป็นสิ่งที่ใช้รองรับ หรือเชื่อมต่อกับสุริยมณฑลของพระอาทิตย์ และมีความสัมพันธ์อย่างแยกกันไม่ออกกับแนวคิดเรื่องจักรหรือวงล้อ ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับพระสุริยะมาตั้งแต่ในยุคพระเวท แนวคิดเช่นนี้จะส่งทอดมายังเมืองหรืออาณาจักรต่างๆ ในวัฒนธรรมแบบทวารวดี โดยแสดงออกเป็นงานศิลปกรรมผ่านทางรูปชุดเสาธรรมจักรที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนานั้นเอง

²⁸Ibid., lii.

²⁹Ibid., xxxi.

³⁰พระรณะแพทย์ (นามแฝง), นิยายวิกรมาทิตย์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ ๑ : องค์การคำครุสภา, 2518), (5)-(8).